

11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 5, спр. 740, арк. 58.
12. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля / Обкладинка М.О. Куріна. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – С. 113.
13. Верба І. Олександр Оглоблин: життя і праця в Україні. – К., 1999. – 383 с.
14. Там само. – С. 95
15. Заруба В.М. Постаті. Студії з історії України. – Кн. 2. – Дніпропетровськ, 1993. – С. 150.
16. Папакін Г.В. Археографічна комісія Центрального архівного управління УСРР: історія створення і науковий доробок (1928-1934): Дис. ...канд. іст. наук. – К., 1995. – С. 83.
17. Матяш І.Б. Особа в українській архівістиці: Біографічні нариси / Держ комітет архівів України; Укр. держ. НДІ арх. справи та документознавства; Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2001. – С. 73.
18. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 1509, арк. 113
19. Едиційна археографія в Україні у ХІХ – ХХ ст.: Плани, проекти, програми видань. – К., 1993. – Вип. 1. – С. 95.
20. Кіржаєв С.М. Археографічна комісія ВУАН (1918-1934): внесок у розвиток археографії в Україні: Дис. ...канд. іст. наук. – К., 1994. – 250 с.
21. Там само. – С. 89.
22. Швидько А.К. Этапы развития советской археографии на Украине и их особенности // Теоретико-методологические вопросы развития советской исторической науки: Межвузовский сб. научн. тр. – Д., 1987. – С. 42–51.
23. Кіржаєв С.М. Археографічна комісія ВУАН (1918-1934): внесок у розвиток археографії в Україні: Дис. ...канд. іст. наук. – К., 1994. – С. 17.
23. ДА СБУ, спр. 50021 фп., т. 1, арк. 156.
24. Там само, арк. 339.
25. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х–30-х років: соціальний портрет та історична доля / Обкладинка М.О. Куріна. – К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – С. 171.

В.В. Голець

До питання про джерела вивчення кооперативного руху Північного Лівобережжя України в період непу

Дослідження визначеної проблеми зумовлене особливостями соціально-економічного розвитку українського суспільства. Для комплексного вивчення кооперативного руху окремо взятого регіону в період непу необхідно ґрунтовно проаналізувати відповідні історичні джерела. Першочергову увагу варто звернути на опубліковані та архівні джерела, в яких втілювалися й фіксувалися проблеми народногосподарського розвитку країни в період нової економічної політики в цілому та кооперативного сектора зокрема. Оскільки вивчення проблеми кооперативного руху вимагає ґрунтового аналізу статистики, виникає потреба визначити найхарактерніші форми її використання. Статистичні дані, від первинних – на рівні кооперативних товариств – до узагальнених, зведених у відповідні таблиці, – на рівні кооперативних союзів та центрів, велися в основному, починаючи від губернських до

центральної, кооперативними органами. Варто підкреслити, що статистичні відомості, які містяться у відповідних довідниках, слід використовувати критично, враховуючи значні зміни в адміністративно-територіальному устрої країни. Наступною особливістю джерельної бази кооперації є її нерозробленість, що вимагає не тільки збільшення загальної кількості опрацьованих джерел, які вводяться в науковий обіг, але й вдосконалення методів їх аналізу. На особливу увагу дослідників заслуговують докладні коментарі, наукові посилання, географічні та іменні покажчики, а також нормативні акти як правові норми, які завжди необхідно співставляти з реальною практикою втілення їх у життя. Отже, після зроблених загальних зауваг приступимо до аналізу визначених нами джерел.

До опублікованих джерел, які дають значне прирощення інформаційної насиченості, належать стенографічні звіти з'їздів та конференцій ВКП (б) і КП(б)У, пленумів центральних комітетів, їх виборних органів, які почали публікуватися з 1920-х років. У них містяться доповіді офіційного характеру, виступи учасників партійних форумів, прийняті на них резолюції та постанови. Їх доповнюють звіти губернських і окружних партійних комітетів, стенограми партконференцій, пленумів окружкомів і губкомів КП(б)У. Опубліковані й тематичні збірники, в яких поряд з іншими подані найважливіші рішення з питань кооперативного життя країни [1–5].

Другу групу опублікованих джерел становлять законодавчі акти, документи та матеріали вищих і місцевих державних органів влади. Стенограми Всесоюзних і Всеукраїнських з'їздів Рад, сесій ВУЦВК 6–9 скликань та матеріали до них, збірники узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України, збірники постанов і розпоряджень ВУЦВК, що почали публікуватися з 20-х рр. [6–10]. До цієї групи відносяться також щорічні звіти про роботу урядів СРСР і УРСР, декрети, закони, постанови з аграрно-селянських, землевпорядкувальних та кооперативних питань [11–14].

На особливу увагу дослідників заслуговують археографічні збірники, видані з другої половини 50-х років. З цього часу в Україні розпочалася кодифікація законів, яка закінчилася виданням хронологічного зібрання законів та розпоряджень уряду УРСР, у тому числі й проблеми досліджуваного нами періоду [15].

Періодична преса становить найчисельнішу групу опублікованих джерел. Часописи та газети, і в першу чергу кооперативні, яскраво відображають особливості кооперативного життя як України в цілому, так і кожного регіону зокрема. Періодична преса до кінця 20-х років надавала відносно об'єктивну інформацію про стан справ у кооперативному русі, про взаємовідносини держави з кооперацією та проблеми, які виникали при цьому, особливо напередодні запровадження непу; про заміну воєнно-комуністичної форми господарювання на ринково-економічну, що ґрунтувалася на розвитку товарно-грошових відносин, принципах госпрозрахунку в державному і кооперативному секторах економіки; прийнятих нормах оподаткування товаровиробників; широкому розвитку кооперації; співіснуванні різних форм господа-

рювання; використання приватної ініціативи у межах і формах, дозволених у радянських умовах.

Відношення радянської влади до кооперації простежується в часописах: “Вісник кооперації”, “Вестник кустарной промышленности”, “Известия Народного Комиссариата по продовольствию”, “Известия Центросоюза”, “Союз потребителей” та ін. Аналіз їх змісту свідчить, що вся побудована впродовж трьох попередніх років кооперативна система, яка трималася на продрозкладці, вимагала негайної заміни. Реалізація накресленої програми кооперативного будівництва радянському керівництву не вдалася, більше того, комуністичний штурм викликав непередбачений економічний колапс. Вивчення матеріалів періодичної преси переконує, що на X з’їзді у березні 1921 р. партія, перейшовши до нової економічної політики, здійснила спробу пристосувати кооперативну структуру до елементів ринкової економіки. Була визначена нова стратегія розбудови кооперації, розрахована на тимчасове повернення до вивірених у минулому організаційних принципів та загальних основ кооперативного будівництва в умовах допущення державного капіталізму.

Тактика або механізм повернення системи кооперативних відносин в умовах непу простежується в республіканських журналах та газетах. Серед них такі видання, як “Бюлетень Українського народного Кооперативного Банку”, “Наша кооперація”, “Кооперативний бюлетень”, “Кооперативне життя”, “Продовольчий бюлетень”, “Сільський господар”, “Українська кооперація”, “Наша хата”, “Рілля”. Змістовний і різноманітний матеріал про кооперативний рух міститься в газетах “Вісті ВЦВК”, “Комуніст”, “Український економіст” тощо. Значно збагачують джерельну базу губернські та обласні періодичні видання: часописи “Бюллетень Черниговского Губсоюза”, “Кооперация и жизнь”, “Полтавский кооператор”, “Харьковский потребитель”, “Черниговский кооператор”. Для дослідження кооперативного руху та його впливу на розвиток народного господарства варто залучати матеріали регіональних газет: губернських – “Знамя Советов”, “Известия”, “Красное знамя”, обласної “Більшовик”, окружних – “Червоний стяг”, “Червоне село”, районної – “Червоний стяг на селі”.

Отже, республіканська та місцева преса репрезентує організаційно-партійну і державно-кооперативну політику щодо механізму запровадження видів і форм кооперації, визначення їх ролі і місця в суспільно-економічних відносинах. Засоби масової інформації відтворюють нормативні положення, і перш за все статuti, якими визначаються права й обов’язки членів товариств, вищі керівні органи кооперативних структур та їх обов’язки.

Загальною характеристикою для опублікованих джерел, форм і методів їх використання в науковому дослідженні, на нашу думку, є доступність, аргументованість, довготривалість і, як правило, поінформованість. Звичайно, на сучасному етапі розвитку історичної науки важливого значення набуває поглиблений і більш ефективний аналіз як опублікованих, так і архівних джерел.

Архівні документи та матеріали. При їх вивченні потрібно усвідомлювати, що для історика архівний фонд – первісний емпіричний об'єкт дослідження. Цінну інформацію про стан кооперативних структур містять архівні фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), особливо фонди Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів (Ф. 1); Народного комісаріату землеробства УРСР (Ф. 27); Народного комісаріату продовольства (Ф. 30); Народного комісаріату фінансів (Ф. 35); Укрсільбанку (Ф. 376); Всеукраїнської спілки споживчих кооперативних товариств – Вукоопспілка (Ф. 296); Всеукраїнської кооперативної ради (Ф. 4049); Південного управління Центроспілки (Ф. 209). Для дослідження кооперативного руху на селі варто звернутися за інформацією, зосередженою в архівному фонді Всеукраїнської спілки сільськогосподарської кооперації “Сільський господар” (Ф. 396). Ці фонди містять неопубліковані документи вищих законодавчих і виконавчих органів влади (стенографічні звіти Всеукраїнських з'їздів рад, сесії ВУЦВК, звіти Наркомзему, Наркомпроду, Наркомфіну, Укрсільбанку та ін.).

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) заслуговують на увагу матеріали фонду Центрального комітету комуністичної партії України (Ф. 1). Великий інтерес для дослідників мають документи і матеріали Державного архіву Чернігівської області (ДАЧО)(Ф. П – 8477 – губком КП(б)У, Ф. П – 10, Ф. П – 11 – окрпарткоми КП(б)У, Ф. П – 470 – обком КП(б)У). Протоколи, звіти, матеріали засідань по стану народного-господарського розвитку дають можливість ширше розкрити суть політики більшовиків в період непу.

В ДАЧО зосереджені основні фонди, в яких розкривається діяльність кооперації в Північному Лівобережжі України в період непу. До них насамперед належать фонди Чернігівської губернської ради народного господарства – губнаргоспу (Ф. Р- 804), яка діяла з 1919 по 1925 рік, 1483 од. збер. У фонді містяться постанови, накази, обіжники, інструкції губвиконкому, губраднаргоспу, губернської особливої продовольчої комісії про стан промисловості, торгівлі, заготівлі сировини, відправку експонатів на Всеросійську сільськогосподарську виставку, стан харчових підприємств тощо.

У фонді Чернігівського губернського продовольчого комітету – губпродкому (Ф. Р – 1394) зібрані накази губернської особливої військово-продовольчої комісії, губпродкому, протоколи засідань, звіти, доповіді про діяльність губпродкому, повітових продкомів, повітових комітетів постачання, в яких розглядаються питання кооперації. Значна кількість відомостей про діяльність кооперативних структур зосереджена у фонді статистичного бюро виконавчого комітету Чернігівської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – губстатбюро (Ф. Р – 942). Бюро здійснювало статистичні обчислення у промисловості, торгівлі, сільському господарстві, транспорті, фінансах, кооперації, народній освіті, охороні здоров'я, культурі. У фонді містяться плани, доповіді, звіти про діяльність губстатбюро і його відділів, губернських і повітових установ, про діяльність дрібної промисловості, кустарних промислів, артілей та кооперативних товариств. Заслуговують на

увагу відомості про кількість торговельних підприємств, ринкові ціни, рух товариств, бюджетні обстеження селянських господарств.

Цінна інформація про діяльність кооперативних структур регіону міститься у фонді планової комісії виконавчого комітету Чернігівської губернської ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів – губплану (Ф. Р – 776). Постанови і обіжники губернської бюджетної комісії, губфінвідділу, протоколи губплану й окрпланів, доповідні записки, акти обстеження, відомості про подання експонатів на Всесоюзні сільськогосподарські виставки – саме той корпус фактологічного матеріалу, який характеризує явища і процес розвитку кооперативного руху.

Варто підкреслити важливу інформативну віддачу архівного фонду управління у справах дрібної кустарної промисловості та промислової кооперації Чернігівської губернської ради народного господарства – губкустпрому, (Ф. Р – 805). Матеріали першого губернського з'їзду працівників кустарної промисловості, протоколи засідань комісії кустарного і кооперативного підвідділів губкустпрому, загальних зборів членів артілей, статuti, виробничі плани та списки кустарних артілей важливо використати при вивченні робітничої та кустарно-промислової кооперації.

Окремого підходу вимагає опрацювання фондів фінансових органів, до яких належать матеріали і документи Чернігівського окружного сільськогосподарського банку – Чернігівсільбанку (Ф.Р. – 1324). Протоколи засідань правління Сільгоспбанку, наради представників кредитних товариств, фінансово-кредитні плани і звіти, листування про відкриття та реєстрацію кооперативів містять важливу інформацію по темі дослідження. У фонді фінансового відділу виконавчого комітету Чернігівської губернської ради робітничих, солдатських і червоноармійських депутатів – губфінвідділу (Ф. Р – 1282) містяться плани, доповіді, звіти про діяльність губфінвідділу, кооперативних товариств, статuti районних спілок кооперативів, відомості про надходження акцизного збору. Інформативна віддача названих фінансових фондів допомагає з'ясувати особливості галузевої структури кооперативного сектора економіки.

Для дослідження проблеми кооперативного руху в Північному Лівобережжі України в період непу важливе значення мають матеріали і документи фондів окружних кооперативних комітетів, створених у 1925 р. на виконання постанови окрвиконкомів для здійснення керівництва діяльністю всіх видів кооперації, які контролювали виконання декретів і положень про кооперацію, захист її інтересів. У вищеназваних фондах зосереджені протоколи засідань, плани, звіти, доповіді про роботу Чернігівського (Ф. Р – 2056), Ніжинського (Ф.Р. – 5550) окружних кооперативних комітетів, листування про реєстрацію статутів товариств використаних дисертантом при дослідженні виробничих і невиробничих форм кооперативних відносин.

Важливим джерелом стали також документи і матеріали Чернігівського робітничого кооперативного комітету – губробкооперкому (Ф. Р – 1361). Створений у 1922 р., він постачав споживчим товариствам і кооперативним об'єднанням товари широкого попиту, переймався заготівлею сільгосппродуктів, про що свідчать звіти, доповіді, акти обстежень споживчих товариств.

Значний фактологічний матеріал міститься у фонді правління Чернігівського єдиного робітничо-селянського споживчого товариства Чернігівської губернської спілки споживчих товариств (Ф. Р – 1583). Мережа споживчої кооперації в Україні, протоколи засідань правління, плани обстеження єдиних споживчих товариств, листування з торговими підприємствами, списки та особисті рахунки членів товариства – також важливе джерело інформації про діяльність споживчої кооперації.

Таким чином, залучення різних за видовою належністю та змістом джерел (документів офіційного державного та партійного діловодства як у центрі, так і на місцях, законодавчих актів, інструкцій та обіжників до них, матеріалів періодичних видань) забезпечує розв'язання проблеми вивчення історії кооперативного руху, дослідження кооперативних форм господарювання в умовах непу, їх організаційну структуру, кількісний склад, роль, місце та методи діяльності. Поряд із розширенням джерельної бази рівень сучасної історичної науки вимагає тісного зв'язку з пріоритетними напрямками конкретно-історичного дослідження, до якого і належить історія кооперативного руху як країни в цілому, так і окремих її регіонів.

Література:

1. Партия о кооперации. Постановления и резолюции ВКП (б). – М., 1928.
2. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сб. документов: В 4 т. / Сост.: Малин В.Н., Коробов А.В. и др. – М.: Госполитиздат, 1957. – Т. 1: 1917–1928. – 879 с.
3. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 2 т. – К.: Политиздат Украины, 1976. – Т. 1: 1918–1941. – 1062 с.
4. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – М.: Изд. полит. литературы, 1967. – Т. 1.: 1917–1928. – 764 с.
5. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898 – 1970): Пер. з 8-го рос. вид: В 14 т. – К.: Політвидав України, 1979. – Т. 2: 1917–1924. – 524 с.
6. КПРС в резолюциях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898 – 1970): Пер. з 8-го рос. вид.: В 14 т. – К.: Політвидав України, 1979. – Т. 3: 1924–1927. – 521 с.
7. Збірник узаконень і розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР (далі – ЗУ УРСР). – Харків, 1921.
8. VII Всеукраїнський съезд Советов. 10-14 декабря 1922 г.: Бюллетень № 3-4; Стенографический отчет. – Харьков, 1922.
9. X Всеукраїнський з'їзд Рад: Бюлетень № 2. – Харків, 1927.
10. Резолюція Всеукраїнських з'їздів Рад. – Харків, 1933.
11. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных Советских социалистических республик: Сб. документов. – М, 1960. – Т. 1.
12. Звіт робітничо-селянського уряду України за 1923/24 рік: До XI Всеукраїнського з'їзду Рад. – Харків, 1925.
13. Звіт робітничо-селянського уряду України за 1925/26 рік. – Харків, 1926.
14. Два года работы правительства УССР. 1926/27 – 1927/28: Материалы к отчету правительства УССР XI съезду Советов. – Харьков: Изд-во Секретариата ВУЦИК и управления делами Совнаркома УССР, 1929. – 245 с.
15. Відомості Верховної Ради УРСР. – К., 1959. – Т. 1.